

משפט הים בתלמוד

מאת שבתאי רוזן

לא בתור איש הבקי בהלכה כותב¹ אני דברים אלה, אלא בתור אדם העוסק במשפט הבינלאומי והמתעניין בהיסטוריה של הנושא.

רצוני להתייחס לברייתא הידועה בגיטין ח', א' בזה הלשון:

איזו היא ארץ ואיזו היא חוצה לארץ? כל ששופע ויורד מטורי אמנון ולפנים — ארץ ישראל, מטורי אמנון ולחוץ — חוצה לארץ. הנסין שבים רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהן מטורי אמנון עד נחל מצרים, מן החוט ולפנים — ארץ ישראל, מן החוט ולחוץ — חוצה לארץ. רבי יהודה אומר: כל שכנגד ארץ ישראל הריהו כארץ ישראל, שנאמר²: וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה יהיה לכם גבול ים. והנסין שבצדדין רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהן מקפלוריא ועד ים אוקיינוס ומנחל מצרים ועד ים אוקיינוס, מן החוט ולפנים — ארץ ישראל, מן החוט ולחוץ — חוצה לארץ.

ומבארת הגמרא את חילוקי הדעות שבברייתא: ורבנן האי „וגבול” מאי עבדי ליה? מיבעי ליה לנסין; ורבי יהודה? נסין לא צריכא קרא.

ברייתא זו מופיעה פעמיים בתוספתא: בתרומות פרק ב', י"א, ובחלה, פרק ב', ט'. בתוספתא תרומות פרק ב', י"ב, נאמר: ספינה הבאה מחו"ל והיה בה פירות, מחוט ולפנים, אם היא גוששת, חייבת לפי חשבון. ובתוספתא חלה ב', י', אנו קוראים: ספינה שהיא באה מחוצה לארץ לארץ והיתה בה עיסה, עד שלא קרמו פניה חייבת, משקרמו פניה פטורה. הברייתא מופיעה פעמיים בירושלמי: בשביעית, פ"ו, הלכה א' ובחלה פרק ב', הלכה א'. בכל המקומות המצוטטים מסדר זרעים מתייחסת הברייתא למצוות התלויות בארץ, גושא שהיתה נחוצה לו הגדרה מדוייקת על תחום א"י. אך במסכת גיטין אנו מוצאים שינוי, שהרי שם לא מדובר על מצוות התלויות בארץ, אלא בדיני אישות והגמרא מסתמכת על אותו דין עבור הסוגיא של המביא גט מעבר לים. ההלכה על הגבול הימי של א"י מסתמכת ברמב"ם, הלכות תרומות,

1. במקורם נכתבו הדברים לצרכי הרצאה, ולא כמאמר.

2. במדבר, ל"ד, ו'.

פרק א', הלכה ז'; וכמו הגמרא משתמש הרמב"ם באותו דין בענין הגט, הלכות גירושין, פרק ז', הלכה י'.

מהי החשיבות של דברים אלו? קריאת המקרא, פשוט, יוצרת רושם — המתחזק מתרגום אונקלוס ומפירוש רש"י לבמדבר ל"ד, ו' — שהגבול המערבי של א"י הוא אותו מקום המפגש של הים והיבשה, וזה מתקבל על הדעת שהרי בני ישראל לא הצטיינו אז בתודעה ימית כל שהיא. הם נכנסו לארץ אחרי דרך ארוכה במדבר שהים לא שיחק בה כל תפקיד אחרי קריעת ים סוף, וכשמדובר בקביעת גבולות הארץ וחלוקתה כנראה לא נתנו דעתם לים. ראייה לכך אני מוצא גם בעובדה שהמצוות התלויות בארץ והקשורות עם החקלאות מתייחסות אך ורק לפרי הארץ ממש ולבהמות — כך למשל שאפילו דגי ים כגרת לא היו חייבים בתרומה ומעשר ושאר הדינים שחלו על החקלאות.

אולם בימי המשנה אפשר להרגיש בשינוי ובראשית הבנה כי מה שקוראים עכשיו התחולה הטריטוריאלית של החוק אינה מצטמצמת ליבשה בלבד אלא גם נמשכת במידה מסוימת אל הים הסמוך אל היבשה. אם נסתכל בברייתא שלנו כפי שהיא נמצאת בתוספתא, נראה שהתנאים ראו צורך לקבוע „חזקות" מסוימות בקשר עם אניות שבאו מחו"ל ועל-מנת להוציא את זה אל הפועל נקטו בפיקציה המשפטית של קו מדומה מתוח בין שתי נקודות על היבשה. אי אפשר יותר להסתפק בהנחה כי הגבול המערבי הוא מקום המפגש של הים והיבשה ותו לא. משום כך הרחבה זו בתחולה המוחזקת של המשפט נקבעה בקשר להוצאה אל הפועל של המצוות התלויות בארץ, ואח"כ הורחבה לענין של המעמד האישי בקשר עם המביא גט מעבר לים.

הרעיון הזה יש בו משום חידוש במחשבה המשפטית. לפי מיטב ידיעותי, הרומאים, למשל, יצאו מנקודה אחרת וגרסו, לפחות לגבי הים התיכון, שהים כולו מוחזק כחלק מהשטח הנתון לריבונותם וזאת ללא ספק בגלל כוחם הצבאי. הם לא היו מוכנים לחלק את הים מבחינת תחולת שיטות משפט שונות החלות על חלקים שונים ממנו. זהו גם הרעיון המונח ביסוד דעתו של רבי יהודה, החולק על חכמים שבברייתא הנ"ל, ואותו דבר מופיע בתרגום ירושלמי, המדבר על „ימא רבא אוקיינוס".

אולם דעתם של החכמים בעלי התוספתא שאני. הם קבעו קו מדומה הנמתח בין שתי נקודות המהוות עצמן קצוות הארץ על היבשה. והקו ההוא מבדיל בין שני חלקי הים, חלק אחד הנחשב כא"י עבור המצוות התלויות בארץ וענינים אחרים שקביעה ברורה כתחומי א"י היתה נחוצה בהם מבחינה משפטית, וחלק שני, המערבי, הנחשב כחו"ל לכל הצרכים.

בזה הגורם היסודי של הרעיון המודרני של מים טריטוריאליים או, בלשון

המחוקק הישראלי — מימי החופין, המושג של מימי החופין עצמו הוא פשרה בין שתי תפיסות, אחת האומרת שהים כולו נתון לריבונות של מעצמה יבשתית, והשנייה האומרת שהים בכלל הוא ברשות הרבים, שאין עליו ריבונות.

זה שניסח ראשון את ההשקפה הראשונה בכל חריפותה היה אנגלי, יוחנן סלדון, בראשית המאה הי"ז. סלדון היה בקי למדי במקרא ובמקורות התורה שבעל פה וכתב ספרים רבים על ההלכה.³ בספרו על המשפט הימי (Mare Clausum, "הים הסגור", 1635) הוא לקח הברייתא הזאת כאסמכתא לעצם הרעיון שתתכן ריבונות על הים וזאת מפי הגבורה. כך הברייתא שלנו נכנסת למחשבה האירופאית הכללית ושיחקה תפקיד מסוים בפלוגתא מפורסמת שהתחוללה במאה הי"ז בקשר עם המצב המשפטי של הימים. רצוני להוסיף עוד מלים אחדות על הגישה האקספנסיוניסטית של רבי יהודה.

כאמור, אפשר להסביר תפיסתו שהיא קרובה לתפיסה שאינה רואה אפשרות לחלק את הימים מבחינה משפטית, לפחות אם ים מסוים מהווה חטיבה גיאוגרפית אורגנית, כמו הים התיכון. הפלוגתא בין חז"ל לבין רבי יהודה, גראית, איפוא, כאחד מן הגילויים הראשונים של פלוגתא הקיימת למעשה בכל ההיסטוריה של המשפט הימי עד ימינו אנו. אם נעמוד שוב על הקשר הדברים בתוספתא ובתלמוד הירושלמי נבין כי הושם הדגש על גורמים כלכליים וחברתיים כלליים הצריכים להשפיע על המצב המשפטי של הים. כאן איפוא גילוי של הגורמים שבעת מסתמכים עליהם כשדורשים הרהבה גדולה במרחב הימים הטריטוריאליים.

3. John Selden (1584–1654) משפטן, מזרחן ומדינאי אנגלי. ראויים לציון מיוחד ספריו על נושאים יהודיים שהתבססו על ידענות מופלגת ועל בקיאות בתלמוד ובספרות הרבנית במקורם.

De succession in bona defuncti secundum leges Hebraeorum
(„על חוקי הירושה העבריים") 1634 ;

De succession in pontificatum Hebraeorum
(„הורשת הכהונה אצל העבריים") I–II 1638 ;
De Jure Naturali et Gentium juxta Disciplinam Hebraeorum

(„על החוק הטבעי וחוק העמים לפי תורת העבריים") 1640 ;

Dissertatio de anno civili et calendario veteris Ecclesiae seu Reipublicae Judaicae
(„מסה על השנה האזרחית והלוח בקהילה או במדינה הקדומה של היהודים") 1644 ;
Uxor Ebraica

(„אשה עבריה" — על הנישואין וגירושין אצל יהודים) 1646 ;
De synedrus et parafecturis iuridicis veterum Hebraeorum

(„על הסנהדרין ושלטונות המשפט של העבריים הקדמונים") I–III 1650–1655 ;

וראה בערכו באנציקלופדיה העברית. הע' המע'.

חבל לדעתי, שכל המצוות התלויות בארץ הנידונות בסדר זרעים מתיחסות לחקלאות היבשתית. אילו חלו גם על הדייג, היינו בוודאי מוצאים בגמרא מחשבות מעניינות מאד בקשר עם המשפט הימי. תמיד התקשיתי להבין מה שנאמר בתוספתא תרומות על ספינה גוששת, שמבארים אותו — מגששת בקרקע שאין המים עמוקים (רש"י, גטין ז', ב'), כך מבאר יסטרוב, וגור קובע: נגוע בקרקע הים. אולם ספינה הנגועה בקרקע הים במים שאינם עמוקים — כיצד תתנועע? נדמה לי שהדבר טעון בדיקה נוספת ע"י הבלשנים.

עלה על דעתי, שמדובר בדבר אחר לגמרי: היינו בספינה שפרנסתה על נסיעות מגמל לגמל מבלי שתתרחק הרבה מן החוף, מה שקוראים בימינו אנו קבוטז'ה, או שייט חופין. לפי עניית דעתי, פירוש כזה לביטוי „ספינה גוששת" גותן תוכן יותר מציאותי להלכה.